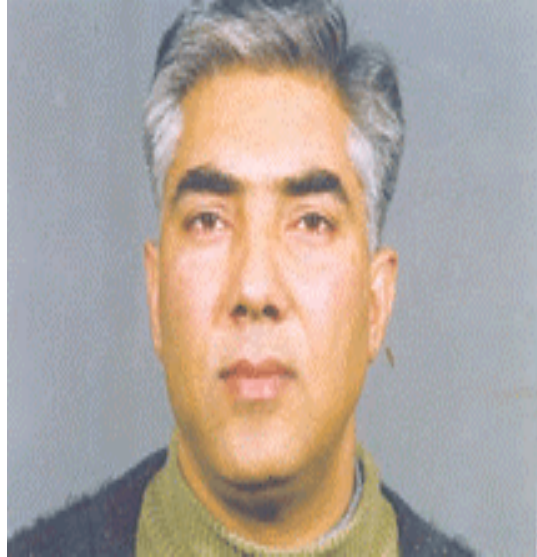

ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗੀ।

ਪ੍ਰੋ: ਸਈਦ ਅਹਿਮਦ ਫਿਰਾਨੀ “ਕੰਮੀ”

ਮੁਲਾਕਾਤੀ: ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਅਤੇ ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ।

(ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਅਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਸਰਗਰਮ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੋ: ਸਈਦ ਅਹਿਮਦ ਫਿਰਾਨੀ “ਕੰਮੀ” ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਤਨ ਦੇ ਅਕਤੂਬਰ/ਨਵੰਬਰ/ਦਸੰਬਰ-1992 ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਲਾਕਾਤ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਤਨ ਦੇ ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਉੱਤੇ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ।)

ਸਵਾਲ: ਅੱਜ ਕਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ?

ਜਵਾਬ: ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਆਪਸ਼ਨਲ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਵਿਚ ਨਾਂ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਾਸਟਰ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖਬਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਇਕ ਆਪਸ਼ਨਲ ਮਜ਼ਮੂਨ ਹੈ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ।

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਰੀਜਨਲ ਜੁਬਾਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸਿੰਧੀ, ਬਲੋਚੀ, ਪਸ਼ਤੋ ਤੇ ਬਰਾਹਵੀ ਆਦਿ।

ਹਰ ਸਾਲ 35-40 ਦੇ ਕਰੀਬ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐਮ. ਏ. ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮੁਹੱਈਆ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਸਾਡਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਹੈ ਜ਼ਮੀਲ ਪਾਲ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈ। ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਛੇ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਜਰਖਾਨੇ ਸਾਡਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਰਾਜਾ ਜ਼ਿਆ ਉਰ ਰਹਿਮਾਨ ਦੇ ਢਾਈ ਸੌ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੌ ਜੇਕਰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਥੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡੀ ਵਿਚ, ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ 20-25 ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਕੁਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹਨ। ਨਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲੈਕਚਰਾਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਸੀਟਾਂ ਅਨਾਉਂਸ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੌ ਜਦ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤੱਦ ਤੱਕ ਇਸਦੀ ਹਾਲਤ ਮਾੜੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਫਾਰਸੀ ਜਾਂ ਅਰਬੀ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨੰਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇ ਡਵੀਜ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ੌਂਕੀਆ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੱਤ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪੈਣ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਖੰਭ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਰਦੂ ਜਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਜੁਬਾਨਾਂ ਸ਼ਿਕਰੇ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਦੋਸਤ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਮਲਿਕ ਨੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ, ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਲਿੱਪੀ (ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ) ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ 10-12 ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਲੇ ਪੰਜਾਬ (ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਪੰਜਾਬ) ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐਮ. ਏ. ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਚਾ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਪਵੇ, ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਚਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਾਲੇ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਕੰਧ ਢਾਉਣ ਵਿਚ ਆਸਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਵਾਲ: ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਭਾਵ ਹੈ ਫਾਰਸੀ ਲਿੱਪੀ?

ਜੁਆਬ: ਹਾਂ ਹਾਂ, ਅਲਫ਼, ਬੇ, ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਲਾਮ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਿੰਧੀ ਵਿਚ ਕੋਰਸ ਹਨ, ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਪਰਚਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ? ਉਰਦੂ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਹਰੇਕ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਚੈਪਟਰ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕੌਮੀ ਜੁਬਾਨ ਉਰਦੂ ਕੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਵਗੈਰਾ ਵਗੈਰਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਮਜ਼ਮੂਨ ਸੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਬੱਚੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਿੰਧੀ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਧੀ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ, ਬਲੋਚੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਲੋਚੀ ਬੋਲਤੇ ਹੈ, ਪਠਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਸ਼ਤੋ ਬੋਲਤੇ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ ਜੁਬਾਨ ਬਾਰੇ। ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਯੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚੇ ਹੈਂ, ਦੇਹਾਤੋਂ ਮੇਂ ਧੋਤੀ ਪਹਿਨਤੇ ਹੈ ਔਰ ਉਰਦੂ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ।” ਸੌ ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਿਉ, ਤੁਹਾਡੀ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ?

ਜੁਆਬ: ਸਿੰਧੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ ਅਕਸਰੀਅਤ ਦੀ, ਮੈਜੋਰਟੀ ਦੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਜਹਾਨ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਅਕਸਰੀਅਤ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਬਤੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹੀ ਕੌਮੀ ਜੁਬਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਤਾਂ ਕੀ, ਬੱਸ ਇਹ ਹੀ ਹੱਕ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਇਲਾਕਾਈ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਜੁਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਿਸ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਖੁੱਡੇ ਲਾਈਨ ਲਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਇਲਾਕਾਈ ਜੁਬਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਬਣਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਰਦੂ ਲਈ ਜਗਹ ਨਹੀਂ ਬਚਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਮਿੱਥੀ ਗਈ ਹੈ ਈਲੀਟ (ਉਤਲੇ ਤਬਕੇ) ਦੀ ਜੁਬਾਨ। ਜੇਕਰ ਉਰਦੂ ਲਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਬਚਦੀ ਤਾਂ ਮਰਕਜ਼ ਫੈਡਰਲਿਜ਼ਮ ਦੀ ਸਾਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਉਪਰ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਜੁਬਾਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਮੰਗਣੇ ਸਿਖਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਜਾਣਗੇ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਘਟੇਗੀ ਤੇ ਜਗੀਰੂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਪਰ ਜ਼ਰਬ ਆਵੇਗੀ, ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਖੱਕਾ ਵੱਜੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ “ਅਗਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਕੋ ਪੰਜਾਬ ਮੇਂ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦੀਆ ਗਿਆ ਤੋ ਇਸ ਸੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਫੈਲਨੇ ਕਾ ਖਤਰਾ ਹੈ।” ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ 47 ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਡਰਾਮਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਨਫਰਤ ਉਪਰ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਗਾਹੇ ਬਗਾਹੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਕੇ ਨਫਰਤ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁੜ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹੋਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਜਨ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ (ਮਾਸ ਮੀਡੀਏ) ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ?

ਜੁਆਬ: ਸਾਡਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਟੈਲੀਵੀਯਨ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਆਸਰ ਕਿਰਦਾਰ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ 7-8 ਘੰਟੇ ਸਮਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਅੱਧਾ ਜਾਂ ਪੌਣਾ ਘੰਟਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਅਜੇ ਖੇਡਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਕੋਈ ਘੱਟ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਟੀ.ਵੀ. ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਵੇਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਈ। ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਸ ਵੇਲੇ ਭਾਵ 7-8 ਵਜੇ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਉਰਦੂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ।

ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹਿਸਾਬ ਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਹਫਤੇ ਦੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ 4200 ਮਿੰਟ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਰਦੂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਾਸਤੇ, ਤੇ ਸਿਰਫ 260 ਮਿੰਟ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ, ਉਹ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ। ਪਿੰਡੀ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਵਰਫੁੱਲ ਹੈ, ਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੂਰ ਤੱਕ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਉਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਖਬਰਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ।

ਇਹੀ ਹਾਲ ਤਕਰੀਬਨ ਰੇਡੀਉ ਦਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸਿਰਫ 2-3 ਘੰਟੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਂਝੇ ਡਾਇਲੈਕਟ ਵਿਚ ਗਲਬਾਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਬੰਦੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਲਹਿਜ਼ਾ ਬੋਲ ਰਹੇ ਨੇ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਪਾਲਿਸੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਜੁਬਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਸਾਰੇ ਲਹਿਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਬਣਦੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਹਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ, ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ, ਮਰਕਜ਼ੀਅਤ (ਫੈਡਰਲਿਜ਼ਮ) ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਟੋਟੇ ਹੋਣ, ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਾਕਤ ਘਟੇਗੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਜੋ ਟੋਟੇ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਨਫਰਤ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮਸਲਨ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ, ਮੁਲਤਾਨ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਰਾਇਕੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਨੂੰ ਜੁਬਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੂਵਮੈਂਟ ਚੱਲੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਰੁੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟੇਸ਼ਨ (ਆਵਾਜਾਈ) ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਧਣ ਨਾਲ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਰਤਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਉਪਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਸ ਮੀਡੀਆ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ, ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਾਂਝੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾਸੀ, ਜਾਸਾਂ, ਜਾਵੇਗਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਸਾਂ, ਕਰਸਾਂ, ਮਰੇਂਦਾ ਤੇ ਮੰਨੇਗਾ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਹੈ:

ਲੈ ਓ ਯਾਰ ਹਵਾਲੇ ਰੱਬ ਦੇ
ਮੇਲ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ
ਉਸ ਦਿਨ ਈਦ ਮੁਬਾਰਕ ਹੋਸੀ
ਜਿਸ ਦਿਨ ਫੇਰ ਮਿਲਾਂਗੇ।

ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਸੀ ਸ਼ਬਦ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਿਲਾਂਗੇ ਵੀ ਆ ਗਿਆ। ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਝੰਗੋਚੀ ਲਹਿਜ਼ਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਬੀਸਾਂ, ਕਰੇਸਾਂ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵੀ ਮਰੇਂਦਾ, ਕਰੇਂਦਾ, ਉਠੇਂਦਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਸੋ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਸਨ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਫਰਤ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਹਟਾਉਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਰਲਵੀਂ ਜੁਬਾਨ ਵਰਤੀ, ਲੇਕਿਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ

ਨੂੰ ਜ਼ਿਬਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਵ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤਕਸੀਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਖੋਡੀ ਸੀ, ਉਹੀ ਕੁੱਝ ਹੁਣ ਫੇਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੌਧਰਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਣ ਤੇ ਲੁਕਾਈ ਲੁਟੇਂਦੀ ਰਵੇ।

ਸਵਾਲ: ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਥੇ ਟੀ.ਵੀ. ਉਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਡਰਾਮੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਰਲਾ ਕੇ ਬੋਲੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੀ ਵਰਤਾਰਾ (ਫਿਨਾਮਿਨਨ) ਹੈ?

ਜੁਆਬ: ਇਹ ਕੁੱਝ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਜਿਵੇਂ ਅਮਜਦ ਸਾਹਬ ਅਮਜਦ, ਅੱਤਾਉਲਾ ਕਾਸਿਮੀ, ਯੂਨਸ ਜਾਵੇਦ ਵਗੈਰਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਹਿਜ਼ਾ ਤਾਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਗੱਲ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ। ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਾਲਸੀ ਮੇਕਰ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਅਦੀਬ ਸ਼ਾਇਰ ਲਾਹੌਰ ਬੈਠੇ ਨੇ, ਕੌਮੀ ਜੁਬਾਨ ਵਾਲੇ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਰਦੂ ਜੁਬਾਨ ਉਹ ਬਣਾ ਦੇਈਏ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਉਰਦੂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਖਨਵੀ ਉਰਦੂ, ਦਿੱਲੀ ਉਰਦੂ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਉਰਦੂ ਬਣ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵੈਬਸਟਰ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਉਹੀ ਰਹੇ ਪਰ ਉਹਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਕੁੱਝ ਅਲਗ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਇਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਕਲਚਰ ਵੀ ਉਰਦੂ ਜੁਬਾਨ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਛਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਰ ਗਲੀ ਦੀ ਨੁੱਕੜ ਵਿਚ ਵੀਡੀਓ ਸ਼ਾਪ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਅਸਰ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਉਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ, ਸਾਡੇ ਅਦੀਬ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਤੇ ਅਭਿਤਾਬ ਬਚਨ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਰਲ ਕੇ ਉਰਦੂ ਜੁਬਾਨ ਫੈਲਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਇਕ ਲੱਖ ਕਿਤਾਬ ਵਿਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 10 ਲੱਖ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਜਿਸ ਤੇ ਇਹ ਮੁਲਕ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਕਿ “ਹਮ ਇਸਲਾਮੀ ਹੈਂ, ਹਮ ਅਲਗ ਕੌਮ ਹੈ” ਵਗੈਰਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਝੁਰਲੂ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੂਇਜ਼ਮ ਤੇ ਬੇਸਿਡ (ਆਧਾਰਿਤ) ਬੰਬਈਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮਿਕ ਆਈਡੀਓਲੋਜੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ। ਆਮ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਕੁੜੀਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਹੋਸਟਲਾਂ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਦੇਵੀ, ਮਾਧੁਰੀ ਦੀਖਸ਼ਿਤ ਜਾਂ ਅਨਿਲ ਕਪੂਰ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕ ਚੰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਜਿਸਨੂੰ 60 ਫੀ ਸਦੀ ਵਸੋਂ ਬੋਲਦੀ ਸੀ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਮਾਦੁਰੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਲਾਇਕ ਬਣਦੇ। ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਵੀ ਇਹੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਦੁਰੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਤਾਲੀਮ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਾ ਘਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੁੱਕੜ ਨੂੰ ਕੁੱਕੜ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਕੂਲ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁਰਗਾ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ “ਕੁੱਕੜ” ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਉਪਰ ਉਰਦੂ ਠੋਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਬੱਚਾ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਬਨਸਥਿਤ ਮੁਹਾਜਰਿਮ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਕਰਾਚੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਿੱਥੇ ਸੌ ਫੀ ਸਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਦੁਰੀ ਜੁਬਾਨ ਉਰਦੂ ਹੈ, ਉਥੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਦਰ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ?

ਜੁਆਬ: ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਇਕ ਇਕ ਅਖਬਾਰ “ਸੱਜਣ” ਛਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ 20 ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਵਜਹ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਸਾਰੇ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਰੋੜਪਤੀ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਲਗਾਏ, ਆਪਣੀ ਐਨਰਜੀ ਲਗਾਈ। ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਮੀਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁੰਡੇ ਆਪਣੇ ਕਿਰਾਏ ਖਰਚ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਗਰ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਖੁਦ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ਼ਤਿਹਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰਸਾਲੇ ਕਈ ਛਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਸਲਨ “ਲਹਿਰਾ” ਰਸਾਲਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸਈਦ ਅਖਤਰ ਸਾਹਬ ਪਿਛਲੇ 25 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰਸਾਲਾ “ਮਾਂ ਬੋਲੀ” ਮਕਸੂਸ ਸਰਕਮ ਸਾਹਿਬ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਇੰਸ ਬੋਰਡ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ, ਜਿਸਦੇ ਤਾਹਿਤ ਅਸੀਂ ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੋ ਰਸਾਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਜ਼ ਘੁਮੰਣ ਤੇ ਜ਼ਮੀਲ ਪਾਲ ਐਡਿਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ “ਰਵੇਲ” ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਚਮੇਲੀ, ਦੂਸਰਾ ਰਸਾਲਾ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ “ਮੀਟੀ” ਹੈ।

ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਬੋਰਡ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗਰਾਂਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ। ਉਰਦੂ ਦੀ ਇਕ ਅਕੈਡਮੀ ਦੇ ਅਫਸਰ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਗ੍ਰਾਂਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਇਸ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਜਦ ਕਿ ਸਿੰਧ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪੈ ਸਿੰਧੀ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਇਮਦਾਦ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰੇ ਵੀ ਨਾ, ਸਿਰਫ ਬੱਲੇ ਡਿੱਗੀ ਡਿੱਗੀ ਸਾਹ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਹਉਕੇ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਵਜ਼ੀਰੇ ਆਲਾ ਪੰਜਾਬ ਉਸਮਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਉਰਦੂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨਹੀਂ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਰਸਾਲੇ ਛਪਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਛਿਮਾਹੀ ਰਸਾਲਾ “ਖੋਜ” ਛਪਦਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਮਲਿਕ ਛਾਪਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਤਿਮਾਹੀ ਰਸਾਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੇਖਕ-ਖੋਜਕਾਰ ਆਸਿਫ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਛਾਪਦੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਬੋਰਡ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ। ਕਰਾਚੀ ਤੋਂ ਇਕ ਰਸਾਲਾ ਆਂਬਰ ਬਸ਼ੀਰ ਰਾਈ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ “ਸਾਇੰਸ ਰੰਗ” ਛਾਪਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਨਵਾਂ ਰਸਾਲਾ “ਦਰਸ਼ਨ” ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਛਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਰਸਾਲਾ “ਸੂਰਜਮੁਖੀ” ਹੈ, ਇਕ “ਅਣਖ” ਹੈ ਤੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਯਾਦ ਨਹੀਂ।

ਕੁੱਝ ਅਦਾਰੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪਦੇ ਹਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ, ਲੇਕਿਨ ਉਹ ਗਾਈਡਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਦਸਤੀ ਪੇਪਰ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ। ਉਹ ਵਿਕਦੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਚੰਗੀ ਕਿਤਾਬ ਜੇਕਰ ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਮਦਦ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਕ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਆਦਾਰੇ ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦਾ ਕਲਾਮ ਛਾਪਣ ਵਿਚ ਟਾਵੀਂ ਟਾਵੀਂ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹਨ।

ਸਵਾਲ: ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਲਈ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਹੀ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ?

ਜੁਆਬ: ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਵੀ ਆਈ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਸੱਜਣ ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ ਬਖਸ਼, ਮਸੂਦ ਖੱਦਰਪੋਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੋਸਤ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਖ ਮੁਜਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਫਕਰ ਜਮਾਨ ਤੇ ਹਨੀਫ ਹੋਰੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕਰਾਚੀ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆ ਦੀ ਵਖਰੀ ਐਮ. ਕੇ. ਬਣੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਨਾਲ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਫੈਂਟ ਪਈ, ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਰੇ ਵੀ ਗਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੇ ਅਸਰ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਲਹਿਰ ਇਥੋਂ ਪੰਜਾਬੋਂ ਉੱਠੀ ਕਿ ਹਾਂ ਬਣੀ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਡੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਲਹਿਰ ਕਰਾਚੀ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਚ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਆਈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ “ਪੰਜਾਬੀ” ਕਹਿਕੇ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਨਜ਼ਮ ਹੁਸੈਨ ਸਈਅਦ ਹੁਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁੱਤਾਸਰ ਇਕ ਟੋਲਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਮੂਵਮੈਂਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ। ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕ ਜਲੂਸਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੈਂ ਖੁਦ 1987 ਵਿਚ ਯੂਰਪ ਘੁੰਮ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਪਾਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਲੱਗਾਂ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ “ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗੀ” ਕਾਫੀ ਵਿਕੀ। ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਤੀਸਰਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਪਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਕਿੱਥੋਂ ਸੱਟ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਦੌਰ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਕੀ ਹਸਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤੇ ਮਿੱਸਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਪੰਜਾਬੀ ਮੈਂ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ, ਇਸ ਸੇ ਮਾਹੌਲ ਖਰਾਬ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਇਸਸੇ ਯੇ ਹੋਤਾ ਹੈ”। ਉਹ ਸਾਰੇ ਲਾਸਾਨੀ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਕੈਫ਼ਰੀਤ ਮੈਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਫਿਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਆਰਟੀਕਲ ਛਪੇ।

ਸਵਾਲ: ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਜਾਣ ਬਾਦ ਕੀ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ?

ਜੁਆਬ: ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਗੱਲ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਜੁਬਾਨ ਹੈ ਐਸਪਰੈਟੋ। ਮੈਂ ਕਰੀਬ 9-10 ਸਾਲ ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਪੰਜ ਕਿਤਾਬਾਂ ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕਾਨਫ਼ਾਂਸਾਂ ਅਟੈਂਡ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਦਾ ਟੂਰ ਕੀਤਾ, ਵਾਈ ਰੋਡ। ਈਰਾਨ, ਤੁਰਕੀ, ਬੁਲਗਾਰੀਆ ਤੋਂ ਯੂਗੋਸਲਾਵੀਆ ਪਹੁੰਚਾ। ਉਥੇ

ਲੁਬਾਲਿਅਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਐਸਪਰੈਂਟੋ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਜਾਣੂ ਦੋਸਤ ਔਰਤ ਜੋ ਕਿ ਚੀਨ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਦੋਸਤ ਬਣੀ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਥੇ ਲਾਏਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦੀਆਂ। ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਪਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਸੀਨਾ ਫੁਲਾ ਕੇ ਬੋਲੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਾਦਰੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਾਦਰੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਫਿਕਰਾ ਮੇਰੇ ਜਿਹਨ ਵਿਚ ਕਲਿੱਕ ਕਰ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਜਜ਼ਬਾ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਦਰੀ ਜੁਬਾਨ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ, ਵੱਲ ਕਦੀ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਬੜਾ ਬੇਧਿਆਨੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਆ ਉਸਨੂੰ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਐਸਪਰੈਂਟੋ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਲੇਕਿਨ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤਅੱਲਕ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਲੜਕੀ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਮੁਹਤਰਮਾ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ।

ਫਿਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੋਲੈਂਡ, ਆਸਟਰੀਆ, ਹੰਗਰੀ ਵਗੈਰਾ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਆਪਣੀ ਮਾਦਰੀ ਜੁਬਾਨ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਾਪਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਕੇ ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘਰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੁਝ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ “ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ” ਦਾ ਮਤਲਬ ਨਾ ਸਮਝੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਬੋਲੀ ਕਿ ਵੀਰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਲੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਸਿਖਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਉਰਦੂ ਕਿਉਂ ਬੋਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚੇ ਨੇ, ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਬੋਲਾਂ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ “ਬਦਤਮੀਜ਼” ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣੇ, ਜਾਣੀ ਉਸਨੇ ਲਫਜ਼ “ਬਦਤਮੀਜ਼” ਵਰਤਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲਈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਬੋਲਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਮਰ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ। ਉਹ ਬੋਲੀ ਕਿ ਮਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹੀ ਕਿ “ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗੀ।” ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹੀ ਮੇਰੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਟਾਈਟਲ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ “ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗੀ।” ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਘਰੋਂ ਉੱਠਿਆ ਜੇਹਲਮ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਪਵਾਇਆ “ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗੀ।” ਉਹ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਪਵਾ ਕੇ ਮੈਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਸਿੱਧਾ ਗੱਡੀ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਗਿਆ ਤੇ ਹਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉਹ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਲਾਉਂਦਾ ਗਿਆ। ਕਾਫੀ ਔਖਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਮੈਨੂੰ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਐਸਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਸਤੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ?

ਜੁਆਬ: ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਐਸਪਰੈਂਟੋ ਜੁਬਾਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਛਾਪਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਬਾਰੇ ਟੀ. ਵੀ. ਉਪਰ ਵੀ ਸੱਦ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਰੇਡੀਓ ਉਪਰ ਮੈਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਕੀਤੇ ਉਸ ਗੈਰ ਮੁਲਕੀ ਜੁਬਾਨ ਲਈ। ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਸੁਪੋਰਟ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਬਰਖਲਾਫ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਲਜ਼ਾਮ ਜੋ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਉਹ ਸੀ ਮੁਲਕ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਵੀ ਉਰਦੂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ ਕਿਸੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪ ਜਾਣਾ ਕਿ “ਉਸ ਕਾਲਜ ਮੇਂ ਇਲਾਕਾਈਤ ਪਸੰਦੀ ਕਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ”। ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਕੌਮਨਿਸਟ ਹੋਣ ਦੇ ਲੋਬਲ ਲੱਗੇ। ਜਾਨੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਲਾਕਾਈਤ ਪਸੰਦ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਗੱਦਾਰ ਜਾਂ ਮੁਲਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਉਰਦੂ, ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਇਹ ਤਿੰਨ ਬੰਮ ਸਨ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੇ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਮਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਖੜੋਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਰੈੱਟ (ਖਤਰਾ) ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਰਸਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਮੈਂ ਬੋਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ ਪ੍ਰੋਪੇਗੰਡਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮੁਲਕ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਜਿਨਾਹ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਬਾਬਾ ਜਿਨਾਹ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਇਹੀ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਹਿੱਸਾ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਿੱਧੀ ਭਰਾ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ ਜਾਂ ਪਠਾਣ ਭਰਾ ਜਾਂ ਬਲੋਚੀ ਭਰਾ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਤਿੰਨੇ ਭਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਜੁਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਖਬਾਰਾਂ ਛਾਪ ਕੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਨਾਲ ਉਰਦੂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ

ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ। ਸਾਡਾ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਉਪਰ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹੱਕ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ। ਸਾਡੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੰਧੀ ਤਾਂ ਗੱਦਾਰ ਹਨ ਉਹ ਉਰਦੂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਉਰਦੂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਕਰਬਾਨੀ ਦਿਉ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵਰਗਲਾ ਕੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜ਼ੀਮ ਹੋ, ਸੱਚੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹੋ, ਵਗੈਰਾ ਵਗੈਰਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਮੂਵਮੈਂਟ ਉੱਥੇ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। “ਕੁਕੱਨਸ” ਤੇ “ਮੁਸੱਲੀ” ਦੇ ਡਰਾਮੇ ਮੇਜਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੜੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਡਰਾਮੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ। ਪਰ ਬਾਕੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅਲਹਿਦਾ ਰਵੱਈਆ ਨਹੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ।

ਸਾਡਾ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਤਾਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵੈਸੇ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਇਰ ਲੋਕ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਵਾਹ ਵਾਹ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਠਰਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਲੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਸ਼ਖਸੀ, ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਐਕਸਪਲਾਏਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਉਰਦੂ ਸਾਡੀ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਗਾ ਜਮਨਾ ਵੈਲੀ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ। ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਦੀ “ਵੇਕੈਬਲਰੀ” ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਗਈ, ਤੇ ਉਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਬਣ ਗਈ ਰਲ ਰਲਾ ਕੇ, ਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਟੋਲੇ ਦੀ, ਨਵਾਬਾਂ ਵਗੈਰਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਬਣ ਗਈ।

ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਖੁਦ ਸਾਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਕਾਲਰ ਪਾਲ ਸਾਰਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਪਰਾਈ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਮਾਦਰੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਜੋਹਨ ਮਿਲਟਨ ਭਾਵੇਂ ਲਾਤੀਨੀ ਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਮਾਹਰ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਦਰੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਟੈਗੋਰ ਦਾ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਨੱਬੀ ਹੋਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਗਾਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਫੈਲਿਆ ਨਾ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਰਾਹੀਂ। ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੈਗਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਗਾਮ ਦੇਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਗਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ?

ਜਵਾਬ: ਪ੍ਰਾਈਮਰੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਦੋਸਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਬੇਸਿਸ ਤੇ ਸਕੂਲ ਟਾਇਮ ਵਿਚ ਵੀ, ਤੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਾਬ ਹਨੀਫ ਹਨਫੀ ਹਨ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਟੀਚਰ ਹਨ। ਪਰ 7 ਕਰੋੜ ਆਬਾਦੀ ਹੈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ, ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਡੇਢ ਕਰੋੜ ਬੱਚੇ ਹੋਣਗੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ, ਚਾਰ ਜਾਂ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਬੱਚੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਣਗੇ।

ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਮਾਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਪਸੰਦ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਗਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋ ਪੰਜਾਬ ਮੇਂ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦੀਆ ਗਿਆ ਤੋਂ ਇਸਸੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਫੈਲਨੇ ਕਾ ਅੰਦੇਸ਼ਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਪਰਲੇ ਫਿਰਕੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਟਿਉਬੰਦੀ - ਟਿਉਬੰਦ ਤੋਂ, ਬਰਿਲਵੀ - ਬਰੇਲੀ ਤੋਂ, ਮਦਦੀ - ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਤੋਂ। ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਵਾਮ ਠੀਕ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੰਬੀ ਸਕੀਮ ਹੈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੈਲਟ ਬਣਾਉਣ ਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਫਿਰ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਨਾਲ ਕਰਾਚੀ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸੋਚ ਗੈਰ ਫਿਤਰਤੀ ਹੈ, ਅਨ-ਨੈਚਰਲ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?

ਜਵਾਬ: 23 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਪੈਵਲਿਅਨਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਲੋਕ ਵਿਰਸਾ ਮੇਲਾ। ਇਹ ਐਸੀ ਥਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੜਕ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਮੌਕਿਆਂ

ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਸਟਾਂ ਵਗੈਰਾ ਰਿਲੀਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭੰਗੜੇ ਸੰਗੜੇ ਤੇ ਢੋਲ ਵੱਜਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਅਜੇ ਇਕ ਦਮ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੋ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਤਨੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਲਕ ਦੀ ਕੌਮੀਅਤ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਵਗੈਰਾ ਵਗੈਰਾ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਖਬਾਰ ਹੈ ਨਵਾਏ ਵਕਤ। ਇਸ ਦਾ ਬਾਨੀ ਹਮੀਦ ਨਜ਼ਾਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬੋੜਾ ਬਹੁਤ ਹਮਾਇਤੀ ਹੈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਹੈ ਮਜ਼ੀਦ ਨਜ਼ਾਮੀ ਜੋ ਹੁਣ ਐਡੀਟਰ ਹੈ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬੋੜੀ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਕੂਕ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਹਿੰਦਾ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁਲਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਉਰਦੂ ਖਾਤਿਰ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਐਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਈਆ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਮੁਲਕ ਉਰਦੂ ਲਈ ਹੀ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਯੂ. ਪੀ., ਬਿਹਾਰ ਜਾਂ ਸੀ. ਪੀ. ਵਿਚ ਬਣਾਉਂਦੇ ਜਿੱਥੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸਾਡੇ ਗਲੂ ਕੀ ਸਿਆਪਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਕਹਿਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸੱਚੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਦੇ ਐਥਨਿਕ ਹਾਂ, ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹਾਂ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਉਪਰ ਉਰਦੂ ਠੋਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਰੱਬ ਖੁਦ ਸਾਡੀ ਇਸਲਾਮੀ ਕਿਤਾਬ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੀਆਂ ਵੀ ਜੁਬਾਨਾਂ ਹਨ ਉਹ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਰਦੂ ਜਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰੱਬ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਉਸੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜੁਬਾਨਾਂ, ਰਹਿਤਲਾਂ ਤੇ ਕਲਚਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਗੁਲਦਸਤਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਵਾਂਗੂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਵੱਧਣ ਫੁਲਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਉਪਰ ਹੱਦਬੰਦੀ ਨਾ ਲਾਈ ਜਾਏ। ਕਲਚਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਉਥੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਖਲਾਅ ਵਿਚੋਂ ਬੱਲੇ ਉਤਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਬਾਹਰੋਂ ਮੰਗਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਕਲਚਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨੇ, ਮਹਿੰਜੋਦੜੋ ਤੇ ਹੜੱਪਾ ਵਿਚ ਨੇ, ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹਨ, ਤਮਾਮ ਰਸਮਾਂ, ਰਵਾਜ਼ਾਂ, ਅਖਾਣ, ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੜ੍ਹਾਂ ਇਕ ਨਸਲ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਨਸਲ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਲਚਰ 'ਤੇ ਹੱਦਬੰਦੀ ਲਾਕੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵੱਢ ਕੇ, ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ ਮੀਡੀਏ ਨਾਲ ਹਵਾਈ ਕਲਚਰ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਮਸੱਲਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ ਉਪਰ ਬੌਣੀ ਨਸਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਡੰਗਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਵਾਲੀਆਂ ਜੋਗਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਜਗਹ ਦਾ ਪੌਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਮੁਲਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਅੰਬ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਫਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇਗਾ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਮੁਲਕ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਲਮੀ ਅਮਨ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀ ਦੋਸਤੀ ਵਿਚ ਕਿਰਦਾਰ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸਵਾਲ: ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਕਿਉਰਿਟੀ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧਣ ਫੁਲਣ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਖਤਰਾ ਬਾਹਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਖਤਰਾ ਹੈ?
ਜਵਾਬ: ਬਹੁਤਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਖਤਰਾ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੜ ਸਾਂਝੇ ਹੋਣ ਦੇ ਅੰਦੇਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਜਿਸਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਮੁਸਲੀਮ ਲੀਗ ਨੇ ਇਤਨੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨਫਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਨੇੜੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਲੈਣ ਦੇਣਗੇ?

ਸਵਾਲ: ਤੁਸੀਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਤੁਹਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਕਿਸਨੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ?
ਜਵਾਬ: ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਫਤਿਹ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਆਖਰ ਵਿਚ ਫਤਿਹ ਹੋਇਆ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਰੋਧਤਾ ਮਿਲੀ। ਚੇਲਿਆਂ ਵਾਲਾ, ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਜੰਗ ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਫੈਂਟ ਪਈ, ਟਰੱਕਾਂ ਦੇ ਟਰੱਕ ਉਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭ ਰਲ ਕੇ ਲੜੇ ਸਨ। ਸੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਤਰਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਦਰਸਿਆਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਹਟਾ ਕੇ ਉਰਦੂ ਜੁਬਾਨ ਲਗਵਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਉਰਦੂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ

ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਬਹੁਤ ਸਨ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਤੇ ਉਸਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਉਰਦੂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਜੇਕਰ ਬੇਜੁਬਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੁਫਾਦ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਬਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਜੁਬਾਨ ਕੱਢਕੇ ਉਸਦੇ ਬੁੱਟਾਂ ਬੱਲੇ ਦੱਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਜਾਂ ਰੌਲਾ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਜ਼ਿਬਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਜੁਬਾਨ ਖੋਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਸ ਉਪਰ ਉਰਦੂ ਠੋਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਫਾਦ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਜੰਗੇ ਅਜ਼ੀਮ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਜੰਗੇ ਅਜ਼ੀਮ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਲੜੇ ਤੇ ਮਰੇ। ਸੋ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧ੍ਰੋਹ ਕੀਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਚਾਲੂ ਰੱਖੀ, ਜਿਵੇਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲੀ, ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਸਿੰਧੀ ਰੱਖੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਅਪਣੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਉਰਦੂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਨ। ਕੁਝ 2900 ਫਾਂਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਵਿਚੋਂ 2500 ਪੰਜਾਬੀ ਸਨ। ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਾਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੰਸਾ ਲਿਆ ਹੈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਝੁੱਗੀ ਝੁੱਗੀ ਉਤੇ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਝੁੱਗੀ ਝੁੱਗੀ ਵਿਚ ਮਾਂਵਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਖਰਲ, ਫਰਿਆਜ਼ ਫੱਤੂਆਵਾ ਤੇ ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ ਜੰਮਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਝੁੱਗੀ ਝੁੱਗੀ ਉਪਰ ਪਹਿਰਾ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਸੀ। ਆਈ. ਡੀ. ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਸਾਡੀ ਜੁਬਾਨ ਖੋਹ ਲਈ ਫਿਰ ਝੁੱਗੀ ਝੁੱਗੀ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੋ ਕਿਰਦਾਰ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਝ ਟੀ. ਵੀ. ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੁਹਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਰੋਲ ਹੈ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਵਧਾਉਣ ਵੱਲ?

ਜਵਾਬ: ਹਾਂ ਜੀ ਇਸਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਤੱਥ ਹੈ ਸਾਂਝ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਉਧਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਟੇਪਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮਾਹੀਆ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਟੇਪਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਫੀਲਿੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੋ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਫੋਕ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਹੈ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਜਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਹੀਰਾ ਗਰੁਪ ਜਾਂ ਅਲਾਪ ਗਰੁਪ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਟੇਪਾਂ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਤੋਹਫਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੰਡਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਰੇਸ਼ਮਾ, ਆਲਿਮ ਲੁਹਾਰ, ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਜਾਂ ਅਤਾਉਲਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਂਝ ਵਧਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਧਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉ।

ਸਵਾਲ: ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਵਿਚ ਕੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ?

ਜਵਾਬ: ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਤਮਾਮ ਕਮਿਊਨਿਟੀਆਂ, ਚਾਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਕੋਈ ਵੀ ਹੈ ਬਹੁਤ ਕਾਮਯਾਬ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਹੀ ਲੈ ਲਵੋ ਇਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਵਸਦੇ ਹਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਮਨੌਰਟੀ ਹਨ ਇਸਮਾਇਲੀ ਪਰ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੋਣਗੇ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਆਸ਼ੀ ਫਾਇਦੇ ਚੁੱਕਣੇ ਲਈ ਇਕ ਗਰੋਹ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਚਾਹੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਵਸਦੇ ਹਨ ਬਗੈਰ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਕੀਤਿਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੁਆਸ਼ੀ ਫਾਇਦੇ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬਾਹਰ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਧਰੋਂ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੈਸਟਾਂ ਮੰਗਾਉਣ, ਰਸਾਲੇ ਮੰਗਾਉਣ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੰਗਾਉਣ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤਾਕਤ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਦ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਹੀਬਰਿਊ ਕੱਢਣੀ ਹੈ, ਸੋ ਉਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਆਪਣਾ ਕਲਚਰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਤਅੱਲਕ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਜੁਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀ

ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਜਿੰਦਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿੱਡ ਨਾਲੋਂ ਗੋਡੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਹਨ। ਲਾਈਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਦਦ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਉਪਰ ਰਿਸਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਉਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਸਭ ਪਾਸੇ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਜੋ ਕਿ ਦਸ ਕ੍ਰੋੜ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜੁਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮੋਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਰੀਅਨ ਜਾਂ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਨਾਮ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਹੀਂ।

ਸਵਾਲ: ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਚਲ ਰਹੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਦਾ ਕੀ ਭਵਿੱਖ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਜਵਾਬ: ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੂਵਮੈਂਟ ਦੇ ਮਾਸ ਮੂਵਮੈਂਟ ਬਣਨ ਦੇ ਜਦੋਂ ਜਰਾ ਜਿਤਨੇ ਕੁ ਚਾਂਸ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਸਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਹੋਰ ਕਈ ਮੂਵਮੈਂਟਸ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਸਲਨ ਫਿਰਕਾ-ਬੰਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੁੰਨੀ-ਸ਼ੀਆ ਦੀ, ਜਾਂ ਲਹਿੰਦਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਅਜੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਕੇ ਰਹਿਣਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਮਾਮ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਇਹ ਕੈਫਰੀਤ ਜ਼ਾਰੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 400 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਕਰੋਮਵੈੱਲ ਆਕੇ ਫਰੈਂਚ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਜੁਬਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਰਕੀ ਵਿਚ ਇਸੇ ਸਦੀ ਵਿਚ ਤੁਰਕ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਜਗਹ ਤੁਰਕੀ ਜੁਬਾਨ ਉਬੇ ਚਲਾਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਜੁਬਾਨਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਉਪਰ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਉਪਰ ਕਾਇਮ ਨੇ। ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਖਿਆਲ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਖੁੱਸਿਆ ਰਹੇਗਾ ਭਾਵੇਂ ਫਿਲਹਾਲ ਲੋਕ ਮਾਸ ਮੀਡੀਆ ਤੋਂ ਮੁਤਾਸਰ ਹੋ ਕੇ ਉਰਦੂ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਨੌਜੁਆਨ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੂਸਰੇ ਤਾਲੀਮ ਯਾਫਤਾ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਗਰਾਮਰਾਂ ਜਾਂ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਇੰਗਲਿਸ਼-ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਦੀ ਗਰਾਮਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਪੱਟੀ ਅਲਫ, ਬੇਅ ਦੀ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿਆ ਕਰੋ। ਕੋਈ ਹਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਇਸ ਵਿਚ। ਸੋ ਇਸ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵੀ ਜਰਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ।***

ਪ੍ਰੋ: ਸਈਦ ਅਹਿਮਦ ਫਿਰਾਨੀ “ਕੰਮੀ” ਦੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਉੱਤੇ ਜਾਉ:

<http://www.sufiwisdom.org/index.html>